

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון ר"מ, תשפ"ד



משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

שדכן שתובע פי שלוש מהמחיר בשוק

את ר' נחמן השדכן האריסטוקרטי הכרנו כבר בסיפור הקודם. אלא שהפעם היה הוא זה שעמד במרכז הוויכוח. ולכן כדאי להרחיב קצת בדרכי הפעולה של ר' נחמן, כדי להתחקות אחר הלך המחשבה שאיכשהוא התנגשה בקרקע מציאות שלא ממש תאמה את ציפיותיו.

כמה וכמה כללי ברזל נקט בידו ר' נחמן, בשעה שעמל לסלול את השביל המוליך אל היעד שסימן לעצמו: להיות שדכן שרודפים אחריו על מנת להשתדך דרכו, ולא שדכן שרודף אחרי אנשים בניסיון לסגור שידוכים, ומוגדר כ'לא לענות' ברשומות אנשי הקשר של רבים ממכשירי הפלאפונים, הצוברים באחסון ההקלטות שלהם שידוכים פתוחים וסגורים, הצעות חוזרות ונשנות, שרובם ככולם טובעים בתהום הנשיה.

ואלו חלק מהם: האחד - שלא להיות קשור בשום שידוך שאינו עונה על הקריטריונים הברורים של שידוך מכובד. לא שחלילה ימנע הקמת בתים בישראל, אלא שהוא לא יציע שידוכים שאינם עומדים ברף הגבוה, ואף לא ייראה בקרבם, אלא שאם יזרוק לו אי מי רעיון כלשהוא, יגלגל את הרעיון הלאה אל שדכנים אחרים וידרוש מהם שלא לתת שום אזכור לשמו בענין.

הכלל השני שעל פיו פעל ר' נחמן: לעולם לא להתנהל כמתווך בעת מיתון שווקים, אלא תמיד כמתווך בזמן של שוק רותח. פירוש: מתווך בשעה של מיתון, מפציר בלקוחות ומנדנד להם בניסיון לשכנע עד כמה העסקה כדאית. לעומת תקופה רותחת, בה הלקוח הוא זה שמחזר אחר המתווך ורוטן על שאין מענה, מתוך לחץ שהעסקה תיחטף.

כך פקד ר' נחמן על עצמו לנהוג בענין השידוכים. תמיד יתן את הרושם האדיש והבלתי מתחנן, כרומז שהוא כלל לא נחפז לסגור את השידוך, ואין זה אלא הפסד של המחנות, אם לא ימהר לחזור אליו ולהתקדם

לתשובה חיובית. הוא אף הגדיל לשלוט על עצמו בכך שפעמים רבות לא ענה לטלפונים, רק כדי ליצור סביבו הילה של אדם עסוק שאין עתותיו פנויות, וודאי לא דחוף לו לענות כעת לפלוני הנכבד בענין השידוך. בכך יצר משקל נגד של תכיפות ודחיפות אצל הצד המתקשר, שלא הרפה מלצלצל עד שענה לו ר' נחמן.

לכשתימצי לומר, ידע ר' נחמן, שביום בו יקראו לו אל הדגל לסגור שידוכים סגורים ועומדים, רק כדי שייקרא השידוך על שמו ויראוהו כולם נוכח במסיבת האירוסין, אות הוא שהשלים את המלאכה והגיע אל היעד. התקלה הבלתי צפויה התרחשה עם הצעת השידוך הנכבדה, בין בתו של העסקן הנודע ר' נטע קליין, איש ברוך כשרונות שידיו רב לו בעשייה ציבורית, לבנו של ר' גדליה גרוס, שלא חסר מעל שולחנו לא צנון ולא חזרת, לא שפע של בשר ולא מגוון של מעדנים, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. גם תורה גם גדולה התאחדו בשולחנו הארוך והמפואר. הכל היה אצלו ברחבות, בשפע, בנדיבות. הן סגנון החיים שסיגל לעצמו, והן המתת שהעניק לנזקקים, למוסדות ולבתי כנסת רבים שהיה הפטרון שלהם. לא לחינם, שחו מכריו, נקרא שמו 'גדליה גרוס', רק לפי שהולך הוא בגדולות; שמו נאה לו והוא נאה לשמו.

אף על פי שר' נחמן השתמש בטקטיקות הרגילות השמורות עמו, השידוך לא הלך בקלות. בתקופה ארוכה שהתפרסה על פני שנה וקצת, התאמץ ר' נחמן לסגור את כל הקצוות, כשהוא נעזר בכל תכניות החירום שאצר במגירתו, ובד בבד נזהר שלא לעבור על הכללים שגדר לעצמו. בסופו של תהליך, זכה ר' נחמן לברך על המוגמר ולראות פרי לעמלו, כשעמודי העיתונים נמרחו בעיצובי ברכות ססגוניים לשני גומלי החסדים: זה שבגופו, וזה שבמומונו,

שנזדווגו להם יחדיו. שני המחותנים, לא איחרו לשלם לר' נחמן את שכרו. אלא שבעוד ר' גדליה תחב לידיו סכום משולש ומרובע ברוחב לב העולה על גדותיו בעת שמחה, ר' נטע לא הוסיף ולו פרוטה אחת יותר מן הסכום המקובל בשוק. ר' נחמן לא היה מורגל בכגון דא. בדרך כלל, ידעו כולם, השידוכים שלו אינם ככל השידוכים. השידוכים שלו הם מותג. והמחיר, בהתאם.

בדרכים פתלתלות ורמזים דקים ניסה ר' נחמן להביא לתשומת לבו של ר' נטע כי מוטב אילו יכפיל וישלש את סכום התמורה על עבודתו, אך ר' נטע לא נרמז ונותר נטוע בעמדתו. בלית ברירה, בא ר' נחמן עצמו בדרישה שאינה משתמעת לשתי פנים אל ר' נטע, לקבל דמי שדכנות גבוהים. התעריף שלי, טען ר' נחמן, אינו תעריף רגיל, וכולם יודעים זאת. ולראיה, שעד היום איש לא פחת מסכום שהשביע את רצוני.

עוד הוסיף ר' נחמן להכביר מילים על ר' נטע, באומרו: אפילו לא ישתנה דיני מכל שדכן אחר, הרי שתהליך השידוך הספציפי הזה, מצדיק דמי שדכנות מוגדלים, בהיותו מורכב וארוך. מלבד זאת, הגדיל לפלפל, הנך גורם לי נזק רב בכך שאינך משלם לי מחיר גבוה, כי מעתה ייפגם שמי כשדכן מכובד הנוטל בשכרו יותר ממחיר השוק, ופתחת פתח לבאים אחריו לעשות דוגמתך. לנוכח הררי הטענות של ר' נחמן, גמר ר' נטע בדעתו לשמוע מה דעת תורה בנידון.

עיקרי הנושא בהלכה

א. סיכמו לשלם סכום גבוה דמי שדכנות

אודות שדכן שדרש סכום גבוה מהמקובל, וגם סוכם שיקבל מעבר לסכום שרגילים לתת לשדכנים, כתב הרמ"א (חושן

משפט סימן רסד סעיף ז) שאין לו אלא שכרו, אף על פי שהתנה עמו לתת לו הרבה. המקור לדבריו, כפי שהביא כבר בדרכי משה, שיטת מהר"ם שהובאה במרדכי (ב"ק רמז קעב), שלמד זאת מהסוגיא במסכת בבא קמא (קטז). הרי שהיה בורח מבית האסורין והיתה מעבורת לפניו, אמר לו טול דינר והעבירני, אין לו אלא שכרו, ויוכל לומר לו משטה הייתי כך. וכן נפסק בשולחן ערוך (שם). משכך, סבור מהר"ם שגם שדכן שתובע יותר משכרו, גם אם הסכימו לתת לו, בפועל אין צריך לשלם לו יותר מהשכר המקובל.

לעומת זאת, הביא שם המרדכי, כי באור זרוע (ח"ג סימן תנז) פסק בשמו של רבינו שמחה שחייב לתת לשדכן כל מה שהתנה לתת לו, ואין זה דומה ל'טול דינר והעבירני', כי אצל שדכנים הרגילות היא לתת הרבה יותר מכדי הטורח, ומסתבר שגם הוא נתכוון לשלם לו כמקובל. והביא לכך ראיה ממה שפסק הר"י אודות אחד שעשה השבעה של שדים כדי שהגניבה תחזור בעד סכום כסף, לאחר מכן רצה המזמין לשלם רק כדי הטורח, ופסק ר"י שצריך לשלם את מה שסוכם, מאחר שבעניינים כאלו הרגילות היא לשלם הרבה. וכך הביא גם בשם ספר החכמה שכתב רבינו ברוך ממגנצ"א שחייב לתת לשדכן כמו שהתנה עמו. וכן פסק רבינו שמחה. אך דעת מהר"ם אינה כן, ופסק שיש לשלם רק שכר טרחו. כאמור כך גם פסק הרמ"א להלכה. והתשובה על מה שהבטיח לו יותר מכדי שכרו, היא שבכוונתו הייתה לשטות בו כדי שיביא את השידוך לידי סיום טוב.

בתשובות מיימוניות (נזיקין סימן כב) הביא מחידושי מהר"ם מרטנבורג, שכתב לחלק בין שדכן מזדמן שאין לו אלא שכרו, ובין שדכן שזו אומנותו שיתכן לדמותו להמשך דברי הגמרא (שם) על שולה דגים מן הים שנתבקש להעביר את הבורח מבית האסורים, שחייב העובר לשלם לו את הפסדו, ואינו יכול לומר לו משטה הייתי כך, ואם כן בשדכן שזו אומנותו יש לדון שהרי סביר שירוויח במקום אחר ואינו יכול לומר משטה הייתי בכך, אלא שמאידך השולה דגים הריווח שהיה צפוי לו הוא ברור, ואילו שדכן פעמים שעובד רבות וכלל לא עולה בידו, ולכן כתב שהדין רפוי בידו. וכתב שעצה טובה היא שהשדכן יעשה קנין על ההתחייבות של הצדדים. ובתשובה אחרת (לבוש סימן שלט [שח]) כתב מהר"ם כי נראה שהשדכן נוטל רק הפסד שניכר בקרוב לוודאי שהיה יכול להרוויחו. [יש שרצו לחלק בדבר בין שדכן למתווך, הדברי ריבות (סימן שצו) מצד סברת מהר"ם שבשדכן יש ספק האם היה מרוויח במקום אחר, ומהר"י בן לב (במהדורת 'זכרון אהרן' ח"א סימן ק) מצד ששדכן קא עביד מצווה, מה שאין כן בסרסור, וסברא זו הוזכרה במרדכי (ב"ק סימן קעד), אך דעת הש"ך

(ס"ק יד) שאין מקום לחלק ביניהם].

ב. פסק הרמ"א בתורת ודאי או בתורת ספק

אכן, יש לנו לברר, אם פסק רמ"א על פי מהר"ם הוא מכח ספק, שהיות שנחלקו הראשונים בדבר, על כן אי אפשר להוציא ממון מהנתבע, או שפסק כן בתורת וודאי שגם בדמי שדכנות יכול לומר משטה הייתי כך ואינו צריך לשלם מעבר להמקובל בשוק. נפקא מינה בדבר אם כבר שילם את הסכום שדרש השדכן, אם יוכל לדרוש זאת בחזרה.

לעיל נתבאר מתשובות מיימוניות כי רק בשדכן מזדמן כתב מהר"ם בתורת וודאי שיכולים הצדדים לבוא כנגדו בטענת משטה הייתי בכך, אבל בשדכן קבוע הסתפק מהר"ם האם הוא דומה לשולה דגים אם לא, ובשורת שבות יעקב (ח"ב סימן קנז) למד שגם הרמ"א לא פסק לפטור בתורת וודאי אלא רק בתורת ספק, וכספקו של מהר"ם.

ובשורת פנים מאירות (ח"א סימן צז) הביא כי הגם שהרמ"א פסק כמהר"ם שאין חיוב לשלם את שכר השדכנים, הרי ראשונים רבים, ולדעת הב"ח (שו"ת סימן כח) כך היא גם הכרעת גדולי הדור, סבורים שלא כדעת מהר"ם, ויש לנו בזה ספיקא דדינא. לכן אם כבר שילם את כל הסכום שדרש ממנו,

לא יוכל לתבוע ממנו את הכסף בחזרה. ובפרט שבאופן שכבר שילם לו מראש זה נכלל במה שכתב השולחן ערוך בהמשך שם (סעיף ח) לגבי יתר הדינים המבוארים באותו סימן שאם כבר נתן אינו יכול להוציא מידו.

למרות שההלכה שאין צריך לשלם לו יותר משכרו, אם הסכום המובטח לא היה סכום גבוה, וכגון שהבטיח לו תוספת של עד ששית על הסכום המקורי, הסכימו הפוסקים שיש לו לשלם כפי שסיכמו (חות יאיר סימן קנד, תשב"ץ חוט המשולש, נתיבות חידושים ס"ק ה, הובאו דבריהם בפתי תשובה ס"ק ז).

ג. טרחת יתר מצד השדכן

והנה הש"ך (ס"ק טו) הביא את שיטת המהרש"ל (יש"ש ב"ק פ"א ברמז לסימן לח) שכתב שצריך לתת לשדכן כפי שהתנה עמו. אך כתב על כך, שלא נחלקו בדבר, כי בגוף דבריו ביאר דהיינו דוקא במקום שאין מחירים קבועים לשדכנים, ולכן הסיכום ביניהם מחייב, ולזה גם הרמ"א מודה. ואילו במקום שבו יש מחירים ידועים לשדכנים,

אם השדכן דרש יותר, אפילו אם הסכימו לתת לו, לדברי הכל אין צריך לשלם לו יותר מהשכר המקובל. וכך הסכים גם הנתיבות (חידושים ס"ק יט) שבמקום שאין מחיר קבוע, כל סיכום ביניהם מחייב.

ואילו הקצות החושן (ס"ק ג) הביא את דברי מהרש"ל, ואף הוסיף וכתב שעל פי רוב השדכנים הרי מבטלים זמן רב לטובת קידום השידוך, ובמצבים כאלו לא ניתן לומר שישלמו להם רק שכר טרחתם, שהרי הם מפסידיים הרבה מזמנם לטובת השידוך, ומה שאמרו לשלם להם שכר טרחתם בלבד זה מתאים בשדכן שדבריו עושים פירות ולא היה צריך לבטל זמן ולא היה לו שום הפסד.

מדברי הקצות נראה כי הבין את פסקו של רמ"א שהכוונה היא לשלם לשדכן שכר רק בהתאם לטורח והשעות שהשקיע, לפיכך בשדכן שהשקיע כוחות וימים רבים

בנתיבות המשפט (סימן רסד ס"ק ח) הוסיף בשם התומים (סימן פא ס"ק ו) שאע"פ שהמקור לטענת משטה מהסוגיא של 'טול דינר', ושם מצאנו שדעת הרשב"א (ח"א סימן אלף רמ) שלא מועיל קניין, מכל מקום סובר הרמ"א כהרא"ש שקניין מועיל. ומדבריו נראה שיש מחלוקת, הגם שהרמ"א באבן העזר מציין את אותה תשובת הרשב"א (סימן קסט סעיף נ, וראה בית שמואל שם ס"ק נג)

כדי לקדם את הצדדים, סבור הקצות שיש לשלם לו בהתאם ואי אפשר לומר 'אין לו אלא שכרו'. אלא שבימינו הסכום שהשדכנים מקבלים מבוסס על סגנון עבודת תיווך ספציפית זו, ובשכרו של השדכן גלום כל פעולותיו, גדולות קטנות, רבות כמזעזעות. ומאחר ופעמים ששדכן מביא שידוך לידי גמר בזמן מועט, ודומה עליו כמי שזכה בפייס, הרי שזה גופא גורם לו לטרוח ולהשקיע בהצעות נוספות, בפעולות טובא, גם אם בסופו של דבר לא הצליח בהן. ומעתה, לא שייך להתייחס להפסד זמנו כמי שהפסיד את כספו.

ויתכן שהקצות פירש את לשונו של הרמ"א 'אין לו אלא שכרו', כמשמעות הדברים ביתר המקרים שמבוארים באותו סימן בשולחן ערוך, שהכוונה היא לשכר שעות שטרח בהן בהתאם למקובל בתשלום לפי שעות. ואולם ברור שכאשר אנו באים לדון כיום על שכרו של שדכן, שהוא סכום שקבוע בכל קהילה וקהילה כפי שקיבלו על עצמם, הרי שזוהו שכר שכולל כבר את הטירחה עליה דיבר הקצות.

ה. כשהתחייבות הייתה בעד נדוניא שישתדל השדכן

מקרה אחר היה ובו טען ר' נחמן השדכן שלא זו בלבד שהביא לידי גמר שידוך מכובד וחשוב, אלא שלפי בקשת המחותרן אבי החתן הוא גם פעל והשתדל לכך שאבי הכלה יתחייב לתת דירה, וכל זה היה בכפוף לכך שהוא יקבל דמי שדכנות בסכום כפול מהמקובל, ועתה בהסתמך על פסק הרמ"א אין אבי החתן מוכן לשלם יותר דמי שדכנות מכפי המקובל, ותבעו ר' נחמן לבית הדין.

על כך, מצינו בפתחי תשובה (ס"ק ח) שהביא את תשובת רבינו החתם סופר (ח"מ סימן צא) בסיפור דומה, בו פעל שדכן להביא לחתן התחייבות מיוחדת מאבי הכלה, ודן שם החתם סופר שבאופן שבו פעל והשיג את דרישותיו של החתן, לא יוכל החתן לפטור את עצמו מהתחייבותו כלפי השדכן, כיון שהזמין ממנו עבודה שהדרך והרגילות לשלם עליה בהתאם. דין זה הוא כאמור כשאין ויכוח בין הצדדים אם אכן פעל והשיג לו את מה שסיכמו. החתם סופר בתשובה דן גם באופן שבו היה ויכוח ביניהם אם קיבל את ההתחייבות.

וזה דבר המשפט

- להלכה פסק הרמ"א שאין צריך לשלם לשדכן יותר מדמי שדכנות כפי שמקובל. הכרעתו של הרמ"א התקבלה אצל רוב הפוסקים, אך נחלקו בדבר אם ההכרעה ודאית או בתורת ספק, ולכן אם כבר קיבל השדכן את התשלום הגבוה, אין אפשרות להוציא ממנו מספק.
- בנידון שלפנינו טרם שולם לשדכן, ולכן ר' נטע אינו מחויב יותר מדמי השדכנות המקובלים בשוק.
- אם התוספת שהבטיח המחותרן לשדכן לא עולה על ששית מהסכום המלא של דמי השדכנות, כתבו הפוסקים שיש לשלם את התוספת.
- אם המחותרן קיבל על עצמו את התוספת בקניין, יש לו לשלם כפי שהתחייב.
- בשידוכים מיוחדים, כגון באנשים מבוגרים או בעלי רקע רפואי מורכב, שאין להם תעריף מוגדר, יצטרכו לשלם כפי מה שסוכם.
- אם הובטח לשדכן סכום כסף כדי שישתדל להביא נדוניא של כסף או דירה מאת הצד השני ואכן פעל והשיג זאת, צריך לשלם מה שהבטיח.



לאחר שהנתיבות מאריך בבירור הדברים הוא מסכם שבמידי דלאו מצוה כגון פועל וסרסור ושדכן, כשיש אונאה בדבר אף שהוא בכדי שאין הדעת טועה יכול לטעון משטה, אם לא שהיה קנין או שהוא דבר שהדרך לתת לפעמים סך רב ואין לו קצבה. לפי זה אם היו עושים קניין, הדבר היה מועיל לחייב את ר' נטע לשלם את כל הסכום שהשדכן ר' נחמן דורש, אך משלא עשו קניין אין לו שום חוב לשלם שכר כפול מזה המקובל בשוק.

יחד עם זאת, אודות מה שסבר הנתיבות שבשדכן אין מצוה, ואף הוא השווה את שכר שדכן לשכר מתווך, יש לציין לדברי מהר"י בן לב (במהדורת 'זכרון אהרן' ח"א סימן ק) שכתב בהדיא שהוא מצווה, ומטעם זה יכול לטעון טענת משטה הייתה כך. וראה לדברי מהרש"א בחידושי אגדות במסכת שבת (לא). על דברי רבא שבשעה שמכניסין אדם לדין, הוא נשאל בין היתר אם עסק בפריה ורביה, ופירש המהרש"א שהכוונה אם השתדל להשיא יתום ויתומה. ומדקדקים מזה לגבי מצות התעסקו בעשיית שידוכים באופן כללי. והנה אין ספק שמי שעוסק בשידוכים הוא גומל חסד בגופו. אך לגבי שכר שדכנות, בזה וודאי נכון שמי שעושה שידוכים הוא גומל חסד עם חברו, אך א"א להתייחס לכל שדכן בנוגע לשכרו כמי שהיה מחויב לעשות זאת מחמת המצוה המוטלת עליו, שהרי אין היא מוטלת דוקא עליו יותר מאשר על אחרים, וממילא אין כאן דמיון למי שצריך לסייע בידי היוצא מבית האסורים או במי שיכול להציל את חברו, שם מדובר במצוה שמוטלת על מי שנמצא שם במקום ומחויב בכך. ובחקרי לב (ח"מ סימן קלה ד"ה כי ע"כ הגם) כתב על דברי מהר"י בן לב, כי מה שאיש פלוני רוצה להשתדך דווקא עם אשה פלונית, המסייע בידו אין זה מצווה של פרו ורבו, שהרי גם אם ישתדך לבסוף עם אישה אחרת יתקיים מצוות פרו ורבו.

שונה יהיה הדבר באופן שהטרח סביב השידוך חורגת מכל פרופורציה, כגון כאשר באים לשדך בין אנשים מבוגרים או אנשים בעלי רקע רפואי מורכב, באופן כזה אם הובטח לשדכן סכום גבוה במיוחד בשל פעולות השתדלות חריגות הדורשות ידע וזמן רב, ברור שיצטרכו לשלם מה שהבטיחו, וזאת משום שהתעריף של שידוכים מעין אלו הוא גבוה במיוחד, ו'אין לו אלא שכרו' באופן זה הוא דייקא שכרו הגבוה, ולכן במצבים מעין אלו צריך לשלם כפי שסוכם.

ד. כשעשו קניין על ההתחייבות

נידון נוסף מצינו באופן שעשו ביניהם קניין על התשלום הגבוה שסיכמו ביניהם. דעת הרמ"א (סימן קכט סעיף כב) בשם הרא"ש (כלל סד סימן ג) שקניין מועיל לסלק טענת משטה הייתה כך. וכן כתב

למרות שההלכה שאין צריך לשלם לו יותר משכרו, אם הסכום המובטח לא היה סכום גבוה, וכגון שהבטיח לו תוספת של עד ששית על הסכום המקורי, הסכימו הפוסקים שיש לו לשלם כפי שסיכמו (חות יאיר סימן קנד, תשב"ץ חוט המשולש, נתיבות חידושים ס"ק ת, הובאו דבריהם בפתחי תשובה ס"ק ז)

מהר"ם מרוטנבורג (מיימוניות נזיקין סימן כב).

בנתיבות המשפט (סימן רסד ס"ק ח) הוסיף בשם התומים (סימן פא ס"ק ו) שאע"פ שהמקור לטענת משטה מהסוגיא של 'טול דינר', ושם מצאנו שדעת הרשב"א (ח"א סימן אלף רמ) שלא מועיל קניין, מכל מקום סובר הרמ"א כהרא"ש שקניין מועיל. ומדבריו נראה שיש מחלוקת, הגם שהרמ"א באבן העזר מציין את אותה תשובת הרשב"א (סימן קסט סעיף נ, וראה בית שמואל שם ס"ק נג).

וכתב על כך הנתיבות שנראה שלא נחלקו הרשב"א והרא"ש, כי הרשב"א לא כתב דבריו אלא במילי דמצוה, כמו בטול דינר והעבירני, וכן בערב דכתובה, שמשום שיש מצוה בדבר אף בקניין לא מועיל מה שהתחייב בסכום גבוה יותר, אבל במידי דאינו מצוה, מדוע שלא יועיל קניין לסלק טענת השטאה. והרא"ש שכתב שהקניין מועיל, הכוונה בדברים שאינם של מצוה.